

**Nemzet, haza, honvédelem
a parasztság és a nem nemesi katonáskodó réteg gondolkodásában
(XV—XVIII. század)***

MOLNÁR ERIK

Bevezető a vitához

Arról szeretnék először beszélni, hogy miért került sor Intézetünkben az ideológia kérdéseinek megvitatására. Nem azért természetesen, mintha az ideológiai kérdéseknek elsőrendű jelentőséget tulajdonítanánk. A marxizmus az osztályérdeknek, az anyagi érdekeknek tulajdonít elsőrendű fontosságot a történetben, és az ideológiai kérdéseknek alárendelt szerepet juttat.

Miért? Az emberek történeti magatartása gyakran egyáltalában nem szorul ideológiai magyarázatra. Ha a parasztot az ellenség vagy akármilyen erő azzal fenyegeti, hogy házát felgyújtják, barmát elhajtják, sőt családját rabszíjra fűzik, a parasztnak nincs szüksége semmiféle, se vallási, sem hazafias ideológiára ahhoz, hogy ellenálljon, vagy fegyvert fogjon. (A — marxi értelemben vett — ideológia elsőrendű szerepe az osztálytársadalmakban nem abban áll, hogy elősegítse az osztályérdeknek megfelelő cselekvést, hanem abban, hogy megakadályozza az elnyomott osztályokat az érdekeiknek megfelelő cselekvésben.) Amikor pedig az emberek ideológiailag indokolják magatartásukat, a feladat éppen abban áll, hogy kimutassuk azokat az osztály- vagy anyagi érdekeket, amelyeknek az ideológia öntudatlan vagy öntudatos kifejezése.

Miért kell akkor mégis az ideológiával foglalkozni? Miért nem érhetjük be az anyagi osztályellentétek, az anyagi osztályharc kifejtésével? Elsősorban azért nem, mert az ideológia átmenetileg elszakadhat osztályalapjától, és átmenetileg egyes csoportoknál, egyes történeti személyiségeknél a cselekvést meghatározó önálló erővé válhatik.

Közvetlenül pedig az adott okot az ideológia kérdéseinek megvizsgálására, hogy történetírásunkban elterjedt egy olyan felfogás, amely a feudális parasztság magatartását spontán hazafias ideológiájával magyarázta. Ez a szemlélet nyilvánvalóan beleütközik a marxista felfogásba, mert a hazafias ideológiát, az adott társadalmi közösséghez való ragaszkodást, semmiképpen sem lehet levezetni a parasztság osztályhelyzetéből, amelynek lényege az, hogy a parasztokat kizsákmányolják és elnyomják. Ez indított bennünket arra, hogy megvizsgáljuk a feudális parasztság valóságos ideológiáját és egyáltalában az ideológia történeti kérdéseit.

* E számunk az MTA Történettudományi Intézete által a fenti tárgykörben 1962. jún. 11—12-én rendezett tudományos vita anyagát közli.

Ez a kérdés haladó hagyományunkat, a történet pártos felfogását csak annyiban érinti, hogy a magyar nép marxista történetének haladó hagyományait nem lehet és nem szabad antimarxista alapon kifejteni, a nacionalizmus ellen nem lehet nacionalista alapról harcolni.

Az uralkodó osztály ideológiájával kapcsolatban nincsenek nagyobb nehézségek. Ez az ideológia nyíltan kifejezésre jut a történeti forrásokban, s a feladat egyszerűen abban áll, hogy az ideológiát visszavezessük a mögötte rejlő osztályérdekekre.

Egészen más a helyzet a feudális parasztság ideológiájával kapcsolatban. A feudális paraszt néma, és minél inkább visszafelé megyünk a történetben, annál inkább néma. Amikor a jobbágyok normális viszonyok között levelet írnak földesuruknak, ezekben a levelekben a megfélemlített parasztok hangja szólal meg alázatos formában. Ha meg a parasztok fegyvert fognak osztálycéljaikért, a történeti forrásanyag, amely az uralkodó osztály embereinek kezéből ered, kétségtelenül eltorzítja a valóságot.

Ott vannak persze a prédikátorok, a vitélő rendhez tartozó elemek, amelyek egyes esetekben látszólag a parasztság ideológiáját tolmácsolják. De vajon a prédikátorok és a vitélő rend tagjai a paraszti osztályharc antifeudális álláspontját képviselték-e? Nem, ők az osztály-együttműködés álláspontját képviselték, mert a feudális társadalmat nem akarták megdönteni, hanem az volt a céljuk, hogy ők maguk a feudális társadalom magasabb szintjén helyezkedjenek el. Az ilyen természetű forrásanyagot tehát kritikával kell kezelni, amikor a parasztság valódi ideológiáját kutatjuk.

Itt van végül az uralkodó osztály közvetlen tanúskodása a parasztság ideológiájáról. Ez természetesen elfogult forrás, de azért mégis sokat mond. Két ilyen adatot ismertetek, az egyik Szapolyai János nyilatkozata, a másik Jókai Mór megállapítása 1849-ből.

Szapolyai János 1540-ben ezt mondotta: a pór nép „odahajlik, amerre a szél fúj, ma jöjjön a török és megcsókolja kaftánját, holnap jöjjön a német, ezt áldja... Örökké csak a maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja.” Jókai pedig ezt írta: „Mi magunkat igen hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van. Pedig nincs. Mi volt, nemességünk volt az, a földművelő nagy tömeg előtt ismeretlen volt a szó: haza. Még most is az. Szabadságáért akárki más iránt háládatos, csak hazája iránt nem. Ha azt mondjátok neki, hogy keljen fel honát védeni a muszka ellen, sírvafakad és azt mondja: hogy inkább robotol és éhezik. A kabátos embert gyűlöli... Neki addig a törvény sem törvény, míg a császár pecsétje alatta nincs, nagy kétfejű sassal. Értünk fegyvert nem fog, szavainkban nem bízik, terveinkben nem segít. Így bünteti bennünk isten apáink vétkeit.”

A végső eredmény az, hogy sokféle forrásból, ezek kritikus elemzése útján, induktív és deduktív eljárással kell rekonstruálnunk a feudális parasztságnak, s nemcsak a parasztság egészének, hanem a parasztság egyes rétegeinek valódi

ideológiáját. Itt még sok munka áll előttünk. Reméljük, hogy értekezletünk, amelyet a történészek és az irodalomtörténészek együttműködése jellemez, közelebb viszi a kérdést megoldásához.

Még néhány megjegyzést szeretnék tenni. A haza és a nemzet fogalmát a feudális korban világosan meg kell különböztetni. Ezek a fogalmak a polgári társadalomban ugyan erősen egybefolynak, más azonban a helyzet a soknemzetiségű magyar feudális társadalomban. Itt beszélhetek a magyarok, a szlovákok stb. közös hazájáról, de amikor a vérségi közösségként felfogott nemzetről volt szó, ezen csak a magyarságot értették. A másik az áruló nagybirtokosok kérdése. A nagybirtokos természetesen nem árulhatja el a nemlétező, osztályok feletti közös hazát. De elárulhatja a feudális államot, a feudális uralkodó osztály közösségét, amelyhez kötelező hűség fűzi. Persze a feudális társadalomban az a kötelék, amely az uralkodó osztály tagjait egymáshoz kapcsolja, jóval gyengébb mint a polgári társadalomban.

Befejezésül meg szeretném ismételni, hogy bennünket történészeket elsősorban nem az ideológiai kérdések érdekelnek, hanem az anyagi osztályharc, az anyagi érdekellentétek kérdései. Az ideológia kérdései annyiban érdekelnek, amennyiben kifejezik az osztályharcot, az osztályellentéteket, az anyagi ellentéteket, esetleg ezeknek átmeneti kompromisszumait, s amennyiben átmenetileg önálló történeti erővé is válhatnak.